

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 35 Volume: 7 Issue: 35

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

OSMANLI-TÜRK MÜZİĞİ'NDE PADİŞAHLARIN İZLERİ TRACES OF SULTANS IN OTTOMAN TURKISH MUSIC

Gözde ÇOLAKOĞLU SARI*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu tarihte yer etmiş sayılı medeniyetlerden biridir ve ilgilendiği her alana olduğu gibi, müzik alanına da zengin bir miras bırakmıştır. Genişleme politikası üzerine kurulu olan Osmanlı'da 15. yüzyıldan itibaren müzik teorisi ve 16. yüzyıldan itibaren müzik icrasına yönelik çalışmalar ivme kazanmış, genellikle Mevlevî olan, dini müzikle birlikte, din dışı müzikle de ilgilenen padişahların ilgi ve desteği, Osmanlı-Türk Müziği'ni aslen devletin en üst katmanından beslenen bir kimliğe büründürmüştür.

Bu makalenin amaçlarından biri bestekâr ya da şair/güftekâr olan padişahları sırasıyla ele almak, konuya farkındalık yaratarak, ilgililerin dikkatine sunmaktır. Bununla birlikte bu çalışma, padişahların müzik dünyasına katkılarının, kullandıkları form-makam ve usullerin belirlenmesini ve onların müzik meclislerindeki hamilikleri ile birlikte, bizzat Osmanlı-Türk Müziği'ndeki izlerinin takip edilmesini amaçlamakta, devlet destekli bir müzik yaşamının irdelenmesi sürecine ve günümüze ışık tutması adına da önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Türk Müziği, Müzisyen ve Şairler Padişahlar.

Abstract

Ottoman Empire is one of the important civilizations that rooted in history and left a rich legacy to music filed just like all their fields of interest. In Ottoman Empire establishment of which was based on expansion policy, studies related with music theory accelerated starting from 15th century and studies related with music performance accelerated starting from 16th century. The interest and support of sultans (mostly Mevlevis) who were interested not only in religious music but in non-religious music as well, disguised Ottoman-Turkish music into an identity feeding from the uppermost layer of the state.

In Ottoman palace where most of the sultans such as Bayezid II., his son lineage Sultan Korkud, Murat IV., Mehmed IV., Mahmud I., Selim III., Mahmud II., Abdulaziz, Murad V., Mehmed V. and Mehmed VI., who were also musicians, the existence of poet, composer and instrument performer statesmen, led the way for the musical life.

One of the aims of this article is to handle the sultans in a row who were composer or poet/lyricist, to raise awareness about the subject and to submit to the attention of the authorities. On the other hand this study aims to determine the contributions of sultans to musical world and the form-mode and methods they used and to follow their traces in Ottoman-Turkish music together with their protectorate in musical assemblies. It is also important in terms of offering an insight to examination process of state supported musical life and today.

Keywords: Ottoman-Turkish Music, Musician and Poet Sultans.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu tarihte yer etmiş sayılı medeniyetlerden biridir ve ilgilendiği her alana olduğu gibi, müzik alanına da zengin bir miras bırakmıştır. Genişleme politikası üzerine kurulmuş olan Osmanlı'da 15. yüzyıldan itibaren müzik teorisi ve 16. yüzyıldan itibaren müzik icrasına yönelik çalışmalar ivme kazanmış, genellikle Mevlevî olan, dini müzikle

* Doç. Dr., İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Müzikoloji Bölümü Öğretim Üyesi

birlikte, din dışı müzikle de ilgilenen padişahların ilgi ve desteği, Osmanlı-Türk Müziği'ni aslen devletin en üst katmanından beslenen bir kimliğe büttürmüştür.

II. Bayezid, oğlu şehzade Sultan Korkud, IV. Murad, IV. Mehmed, I. Mahmud, III. Selim, II. Mahmud, I. Abdülaziz, V. Murad, V. Mehmed, VI. Mehmed gibi pek çok padişahın aynı zamanda müzisyen olduğu Osmanlı sarayında; şair, bestekâr ve çalgı icracısı devlet adamlarının varlığı müzik yaşamının da yolunu açmıştır.

Bu makalenin amaçlarından biri bestekâr ya da şair/güftekâr padişahları sırasıyla ele almak, konuya farkındalık yaratarak, ilgililerin dikkatine sunmaktır. Bununla birlikte bu çalışma, padişahların müzik dünyasına katkılarının, kullandıkları form-makam ve usullerin belirlenmesini ve onların müzik meclislerindeki hamilikleri ile birlikte, bizzat Osmanlı-Türk Müziği'ndeki izlerinin takip edilmesini amaçlamakta, devlet destekli bir müzik yaşamının irdelenmesi sürecine ve günümüze ışık tutması adına da önem taşımaktadır.

Osmanlı'nın Bestekâr ve Şair Padişahları

Genişleme politikası üzerine kurulmuş olan Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan itibaren Fetret Devri'ni de içeren yaklaşık 150 yıllık bir dönemi idrak ettikten sonra yerleşik düzene geçmesi ve çeşitli sanat alanlarının bu dönemle birlikte gelişmeye başlaması II. Murad'ın padişahlık dönemine rastlamaktadır. II. Murad ilim, edebiyat ve sanatın tüm dallarında çalışan bilim adamlarını desteklemiş, bu destekle döneminde pek çok müzik teorisi eseri yazılmış ve bu eserler hem 20. yüzyıla kadar etkinlerini koruyacak "Anadolu Edvâr"¹ geleneğine, hem de günümüz Türk Müziği ses sistemine kaynaklık etmiştir.

II. Murad'a itafen ve onun isteğiyle Bedri Dilşad tarafından yazılan ansiklopedi ve nasihatname niteliğindeki *Muradnâme* adlı eserin 34. bölümü müzik ve müzik teorisiyle ilgilidir. Ayrıca Edirne saray müzisyenlerinden olduğu tahmin edilen Hızır Bin Abdullah'a "Edvâr-ı Musiki" adlı bir eser kaleme aldırması, II. Murad'ın müziğe olan ilgi ve alakasını göstermektedir. II. Murad bu himayesi ile İslam-Doğu coğrafyasında yerleşmiş Farâbi, İbni Sinâ, Safiyüddin Abdülmümîn Urmevî ve Abdülkâdir Merağî gibi müzik adamlarının çalışmalarıyla yerleşmiş olan teori ve icra geleneğinin Osmanlı ülkesinde ilk nüvelerini oluşturmasını sağlamıştır. Hatta Merâğî "Makâsîd'ul Elhân" adlı eserini ona ithaf etmiş ve oğlu vasıtasıyla Osmanlı ülkesine göndermiştir. Bu özellikleriyle birlikte, edebiyat alanına da hakim olan II. Murad, 16. yüzyılda yazılmaya başlanan şüara tezkirelerinde adı geçen, yani elimizde şiirleri olan ilk padişaktır.

İstanbul Fatihî olarak tarihte bir çağı kapatıp, yenisini açan ve bu özelliğiyle birlikte *Avnî* mahlasıyla şiirler yazan II. Mehmed (1451-1481) ise divanı bulunan ilk Osmanlı padişahıdır (Kut, 2014: 162). Sultan Mehmed, babası II. Murad'ın sarayında devrin birçok şairlerinin toplandığını görmüş, edebiyat ve şiir zevki içinde yetişmiş ve onun döneminde alim ve şairlerle sohbet toplantıları haftada iki gün yapılmıştır (Kılıç, 2003: 86).

II. Mehmed'in 3 ayrı şiiri 20. yüzyılda Alâeddin Yavaşca, Melahat Pars, Ekrem Güyer, Hüseyin Saadettin Arel, Turhan Toper, Ayşe Sultan, Emin Ongan ve Osman Nuri Özpekel tarafından bestelenmiştir. Aşağıda II. Mehmed'in 20. yüzyılın ünlü bestekâr ve icracılarından Bekir Sıtkı Sezgin tarafından bestelenmiş olan "Hüsn ile cânanlar içre cân-ı cânândır üveys" mısralı şiiri ve bestekârının kaleminden el yazısı notası görülmektedir (Şekil 1).

Hüsn ile cânanlar içre cân-ı cânândır Üveys Eşk-i çeşmini şerâb ü bağrını eyle rebâb
Şerbet-i lâliyle dil-derdine dermândır Üveys Ey dil-i âşüfte çün bir gece mihmândır Üveys
Ağlamaz cân-bülbülü şimden gerû feryâd idüb Avniyâ çün devlet el verdi ki mihman oldu yâr
Bağ-ı dilde hüsn ile bir vird-i handândır Üveys Fırsatı fevt etme kim bin cânâ erzândır Üveys
Nice ma'mûr olmasun dil mülki, adl ü dâd ile
Bunca yıldır kim gönül tahtında sultândır Üveys

¹ slam-Do u müzi i ve Osmanl,-Türk Müzi içinde makamlar,n daireler ekinde ifade edilmesi sebebiyle, müzik teorisi kitaplar, daire/devirin ço ulu anlam,na gelen *edvâr* ismiyle adlandı,r,lm, t,r.

Beste: Bekir Sıdkı Sezgin
Güfte: Fâtih Sultan Mehmed

İ Düyek . "Hüsni ile cânânlar içre cân-ı cânândır Üveys"

Hüs ni le cân... nân la riç re cân ı cân... nân..... dır Ü veys //

şer be ti lâ.....liy le dil der... di ne der mân..... dır ü veys
Ni ce ma' mü.....rol ma sun dil...mül ki 'ad lü..... dâ di le

şer be ti lâf... liy le dil der... di ne der mân..... dır ü veys
Bun ca yıl dır.. kim gö nül tah...tın da sul tân..... dır ü veys

Şekil 1. Bekir Sıtkı Sezgin'in Mahur Şarkısından Bir Bölüm: Hüsni ile cânânlar içre cân-ı cânândır üveys

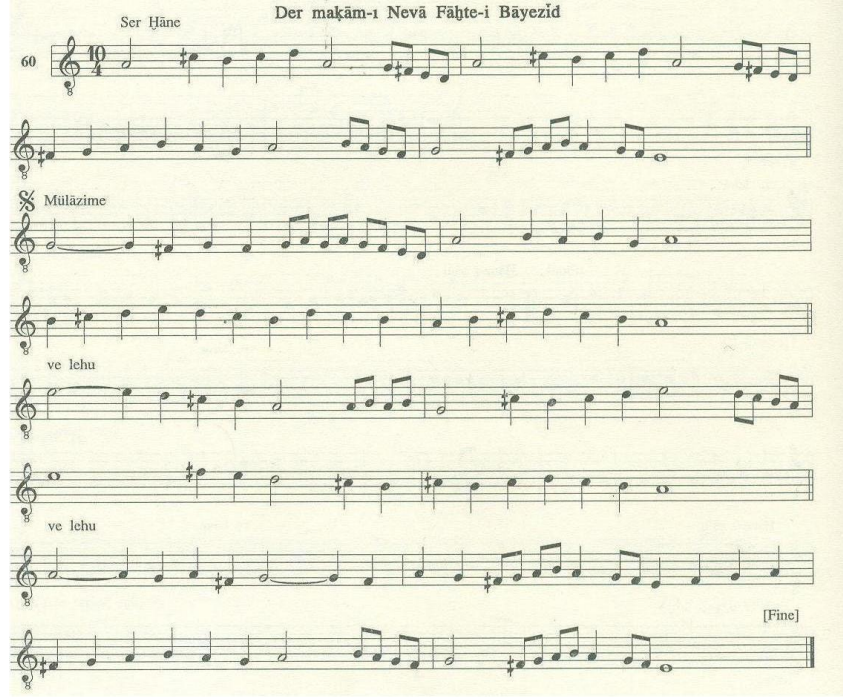
II. Mehmed'e de müzik teorisi ve uygulama alanlarıyla ilgili çeşitli konuları içeren Osmanlı-Anadolu Edvâr geleneğinin gelişmesine katkıda bulunan eserler sunulmuştur. Osmanlı topraklarında Türkçe müzik nazariyatı eseri yazan Kırşehirli Yusuf'un yazdığı Farsça "Risâle-i Edvâr" günümüze gelememiş, fakat edvârın Bursalı Harîrî tarafından yapılan Türkçe tercümesi (1496) bu eserin de kaynak kitaplar arasında girmesini sağlamıştır. Ayrıca Abdülkadir Meragî'nin oğlu Hacı Abdülaziz, "Nakâvetü'l Edvâr" isimli Farsça eserini ve Fettullah Şirvanî ise "Mecelletun fi'l Mûsikâ" adlı Arapça eserini Fatih'e sunmuştur (Uslu, 2002: 719; Doğrusöz; 2012: 25-26).

II. Mehmed'in oğlu olan, *Adli* mahlasıyla şiirler yazan ve aynı zamanda peşrev ve semailerini günümüze ulaştıran II. Bayezid (1581-1512) hem şair ve hem de bestekâr olan padişahların ilkidir. Eflak Boğdan Prensi olması sebebiyle rehin olarak küçük yaşta İstanbul'a gelen Dimitri Kantemir'in (Kantemiroğlu) "Kitâbü'l İlmil Mûsiki âlâ Vechil Hurûfat" adlı eserinde Bayezid'e ait 2 adet peşrev bulunmaktadır. Kantemir, Enderûn'da yetişerek, Osmanlı-Türk Müziği'nin uygulama yönüne ışık tutacak teorik yapıyı eserinde sunmakla birlikte, kendine has harf notasıyla dönemine ait 355 saz eserini kaleme almış, Bayezid'e ait olarak Neva ve Nişabur Peşrevlerini tespit etmiştir.² Şekil 2'de "Der Makam-ı Neva Fahte Nazire i Bayezid" başlıklı Neva Peşrev görülmektedir. Kantemir'in bu önemli eserinde Bayezid'in oğlu Sultan Korkud'a ait bir peşrev (Kürdî Devr-i Kebir) de bulunmaktadır (Kantemir, 2001: XX, XXIII).

Henüz II. Mehmed tahtta iken Amasya'da vali olarak bulunan Bayezid'in müzikle ilgilendiği tertiplemediği müzik meclislerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca edvâr geleneği içerisinde önemli yerlere sahip olan Mehmet Tirevî'nin "Risâle-i Musiki", Ladikli Mehmet Çelebi'nin Türkçe ve Arapça olarak yazdığı "Zeynü'l Elhân" ve Arapça "Risâletü'l Fethiyye" adlı eserleri ile Meragî'nin torunu ve Hacı Abdülaziz'in oğlu Udi Derviş Mahmud'un Farsça yazdığı "Makâsîdü'l-Edvar" da II. Bayezid'e sunulmuştur (Uslu, 2002: 719). Ayrıca Edirne'deki Darüşşifa'da Bayezid tarafından hazırlanan vakıfname gereği hastaların tedavisi için haftada 3 defa müzik faslı tertip edildiği ve fasıl takımı içerisinde 3 hanende, birer keman, musikar, santur, çeng ve çeng-santur icracısı olduğu Evliya Çelebi tarafından bildirilmektedir (Özcan, 1996: 223).

Bestekârlığı ve müzik ve müzik teorisi çalışmalarını himayesinin yanı sıra divanıyla da öne çıkan Bayezid, Türkçe 144 gazel, 1 kıt'a, 4 matla, 1 murabba, 1 nazım, 2 müfred ve Farsça 14 gazel, 1 kıt'a ve 2 matla türlerindeki şiirlerini bu divanda toplamıştır (Bayram, 2008).

² Ayr.ca günümüz TRT Repertuar,nda Bayezid'e ait oldu u bildirilen 10 pe rev ve 9 saz semaisi mevcuttur. Bu eserler Arazbar Zemzeme, A iran Bûselik, Dügâh, Evç, Neva, Ni âbur ve Rahatâil Ervâh makamlar,ndad,r.

Şekil 2. Der Makâm-ı Neva usuleş Fahte Nazire-i Bâyezid (Kantemir, 2001: 112, Transkripsiyon Yalçın Tura)

Selimî mahlasıyla şiirler yazan I. Selim (1512-1520) ve oğlu *Muhibbî* mahlasıyla şiirler yazan I. Süleyman'ın (1520-1566) divanları olduğu bilinmektedir. Mısır'ın fethiyle tüm Müslüman dünyasının aynı zamanda halifesi olma unvanını kazanan ve Osmanlı padişahlarına da bu unvanı kazandıran I. Selim'in Bekir Sıtkı Sezgin, Alişenozan ve Saadettin Kaynak tarafından bestelenerek günümüze gelmiş güfteleri bulunmaktadır. Osmanlı padişahları arasında ilk Farsça divana sahip olan I. Selim'e ait aşağıdaki güfte ise Tanburi Ali Efendi (Sipîhr Beste), Sultan Mehmet Vahdeddin (Sûznâk Şarkı) ve Udi Hafız Mehmet Eşref Bey (Hicazkâr Beste) tarafından bestelenmiştir.

Merdüm-i dîdeme bilmem ne füsûn etdi felek
Giryemi kıldı füzûn, eşkimi hûn etdi felek
Şiirler pençe-i kahrımdan olurken lertzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn etdi felek

16. yüzyılda Osmanlı'nın en geniş sınırlarına ulaşmasını sağlayan Kanûni Sultan Süleyman'a sunulmuş olan tezkireler, dönemin edebi yaşamındaki canlılığı da ifade etmektedir. Osmanlı edebiyatında ilk, Türk edebiyatında ise ikinci şura tezkiresi olarak bilinen "Heşt Behişt" Sehi Bey tarafından yazılmış ve 1538 yılında I. Süleyman'a sunulmuştur. Türk edebiyatının ilk tezkiresi olan ve Herat Sarayı'ndan Ali Şir Nevai tarafından yazılan "Mecâlisü'n-Nefâyis"ten de izler taşıyan bu eseri Latîfî tarafından 1546'da I. Süleyman'a sunulan "Tezkiretü'ş-şu'arâ" ve "Tabsiratü'n-nuzamâ" adlı eserler izlemiştir (İsen, 2010: 27). Söz konusu tezkireler, dönemin padişahlarının askeri, siyasi başarıları veya başarısızlıklarına ve 16. yüzyıldaki saray hayatına da ışık tutmaktadır (Ünal ve Pektaş, 2013).

Muhibbî mahlaslı Sultan Süleyman'ın şiirleri Alâeddin Yavaşca ve Hüseyin Saadettin Arel tarafından bestelenmiştir. Aşağıda Arel tarafından bestelenen Evcârâ Durak'ın güftesi görülmektedir.

Âşıkın gitmez dilinden, hiç bu hûy ü hây-i aşk
Tutsa ger arz u semâyı serteser gavga-yi aşk
Ka' rına erişmedim mâhî olup, kâsd eyledim
Tûl ü arzı yok aceb ummân imiş deryâ-yi aşk
Bezmi gamda çenk gibi hem inlemek kânûn olur
Her kimin gönlünde kala bu sevdâ-yi nâyi aşk
Kendi hâlinde yürürken başıma sultan idim

Eyledi derd ü belâya mübtelâ sevdâ-yi aşk
Ey *muhıbbî* âlem içre sana âşıklık harâm
Bu melâmet kûyi içre ol sen rüsvâ-yi aşk

Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu II. Selim'in (1566-1574) ve torunu III. Murad'ın (1574-1595) şiirlerinden oluşan divanları olduğu, III. Murad'ın oğlu III. Mehmed'in ise şiirler yazdığı bilinmektedir. Bununla birlikte III. Murad'ın bir sabah namazına uyanamadığı için yazıp, bestelediği rivayet edilen, günümüzde Kürdi, Evç, Irak gibi pek çok makamda notaya alınsa da, Ali Ufki'nin "Mecmua-i Saz ü Söz" adlı eserinde Eviç Faslı içerisinde kaydedilen "Uyan Ey Gözlerim" mısralı ilahi, bir padişahın kaleminden çıkması açısından çok manidardır. İlahinin 1, 2 ve 5. kıtaları aşağıda görülmektedir.

Uyan ey gözlerim gafletten uyan
Uyan uykusu çok gözlerim uyan
Azrail'in kastı canâdır, inan
Uyan ey gözlerim gafletten uyan, Uyan uykusu çok gözlerim uyan

Seherde uyanırlar cümle kuşlar
Dill-u dillerince tesbihe başlar
Tevhid eyler dağlar taşlar ağaçlar
Uyan ey gözlerim gafletten uyan, Uyan uykusu çok gözlerim

Benim, Murad kulun, suçumu affet
Suçum bağışlayub günahım ref' et
Resûl'ün sancağı dibinde haşret.
Uyan ey gözlerim gafletten uyan, Uyan uykusu çok gözlerim uyan

1603-1617 yılları arasında 14 sene tahta kalan, 14 yaşında tahta çıkan, 14. padişah I. Ahmed (III. Mehmed'in oğlu) de aynı zamanda şair olan ve şiirleri bestelenen padişahlar arasındadır. *Ahmedî* ve *Bahî* mahlasıyla şiirler yazan ve tarihi yarımada bulunan ünlü Sultan Ahmet Camii'ni yaptıran I. Ahmed'in "Bahî Divanı" Fatih Millet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Özpekel, 1999: 615). Şiirlerinin konusu genellikle tarihi menkıbeler, tabiat ve günlük hayat tecrübelerinden oluşmaktadır (İsen ve Bilkan, 1997: 279).

Hafız Kumral, Cevdet Çağla ve Hüseyin Saadettin Arel gibi bestekârlar tarafından şiirleri bestelenen I. Ahmed'in Peççâh makamında ve tevşih formunda bestelenen güftesi aşağıda görülmektedir. Eser Hafız Kumral'a ait olmakla birlikte, bazı kaynaklarda İtri'ye de atfedilmektedir (Ergun, 1942: 65).

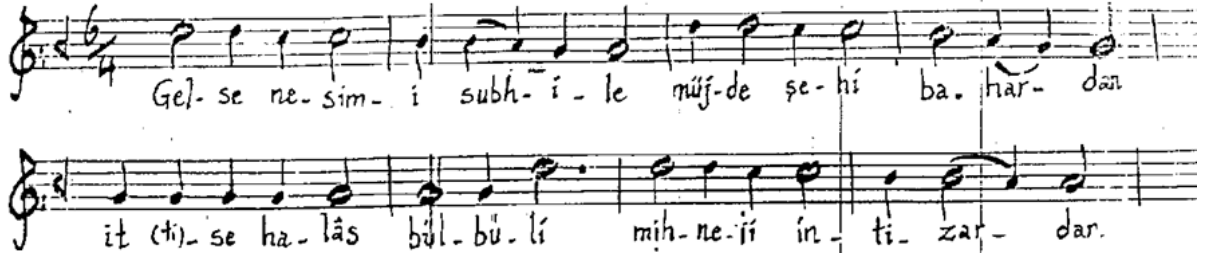
N'ola tâcım gibi başımda getirsem dâim
Kadem-i resmidir ol Hazreti şâh-ı Resûlün
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidir
Ahmedî durma yüzün sür kademine o gülün

I. Ahmed'in oğlu IV. Şah Murad (1623-1640) küçük yaşta tahta çıkması ve erken yaşta vefat etmesine rağmen, *Bağdad Fatih-i* ve *Şah Murad* mahlasıyla yaptığı saz eserleriyle tanınmaktadır. Der makam-ı Hüseyini (Değişmeli), Der makam-ı Hüseyini (Düyek), Der makam-ı Hüseyini (Berefsan), Der makam-ı Hüseyini "Tozkoparan" (Düyek) isimli eserleri "Kantemir Edvârı"nda tespit edilmiştir. Edvârda tespit edilen Hüseyini eser sayısının 52 olması padişahın da dönemin bestekârları gibi bu makamı tercih ettiğini göstermektedir.

Şekil 3'de Sn. Alâeddin Yavaşca'nın kendi koleksiyonuna 5774/1014 sayı numarasıyla ve Ali Ufki'nin "Mecmua-i Saz ü Söz"³ adlı eserinden aldığını not düşerek kaydettiği "Semâ-i Sultan Murad Han/Fatih-i Bağdad" görülmektedir.

³ Mecmua'da ah Murad'a ait eserler: Hüseyini Faslı: Pe rev-i ah Murad 38,39-1, Pi rev-i ah Murad 50-51-1, Muhayyer Faslı: Türki Berây-, Fethi Ba dad 94-3 (Askerin üstünde bir seyir gördüm), Bayati Faslı: Semâ-i Sultan Murad Han Fatih-i Ba dad (Gelse nesîm-i suh ile) 149-1, Faslı-, Eviç: Pi rev-i ah Murad 253-1, Faslı, Uzzal: Pi rev-i ah Murad 269-270.

BAYATI SEMAİ-Yİ SULTAN MURAD HAN
FATİH-i BAĞDAD'I ALİ UFKİ' den

Şekil 2. Semâi-i Sultan Murad Han/Fatih-i Bağdad

Gelse nesîm-i subh ile müjde şeh-i bahardan
İtse halâs bülbül-i mihnet-i intizârdan
İrdi Murâd'a sâkiya cûş-i hum ile bu Murâd
Kurtulmaz mı dil dahî keşmekeş-i humârdan (Güftedeki mahlas kullanımından güfte ve bestenin IV. Murat'a ait olduğu anlaşılmaktadır.)

Kantemir'den yaklaşık 40-42 yıl kadar önce yine bir gayrimüslim olarak saraya giren, Enderûn'dan yetişerek, sarayda baş tercümanlık görevine kadar yükselen Ali Ufki güncel, askeri ve siyasi hayatta yaşanan pek çok olayı mecmuasında (Mecmua-i Saz ü Söz) kaydetmiştir. IV. Murad'ın Bağdat seferleriyle ilgili verdiği eserlerden biri olan "Türki Berây-i Sefer Bağdad" Sn. Hakan Cevher ve Sn. Şükrü Elçin'in "Mecmua-i Saz ü Söz" tıpkıbasım ve transkripsiyonlarından incelenerek, şekil 4'te aktarılmıştır. (1,3 ve 5. kıtalar)

Askerin üstünde bir seyir gördüm	Alioğlu duâ it Sultan Murâda
İnşallah gâziler Bağdad alınır	Bir günü bin eylesün hem ömrü ziyâde
İmâm Â'zam türbesinin üstünde	Şahına kuvvet eyle geldik Bağdâda
Ezânlar okunur namaz kılınır	Eksiklik kimdedir şimdi bilünür
Kahraman beyleri askerin derer	
Kimi şehid olur murâda erer	
Osmanlı şahindir üstüne konar	
Şahin pençesine giren yolunur	

Şekil 4. Türki Berây-i Seferi Bağdad (Cevher, 2002: 372, Elçin, 1976: 94)

Söz konusu mecmua Osmanlı-Türk Müziği repertuarına ait toplam 544 sözel ve çalgısal eser içermektedir. Bu eserlerin büyük bir bölümü askeri başarılar, zaferler ve padişahlara methiyeler şeklinde ve peşrev, murabba, sözel ve çalgısal semai, türki, şarkî, raksiyye, tekerleme, varsağı, ilahi, yelteme, tesbih, savt ve nakş formlarında bestelenmiş, bestekârı belli ya da anonim kaynaklı eserlerdir. Mecmuanın 1650 yıllarında yazdığı düşünüldüğünde, kendisinden önceki ve kendi dönemiyle birlikte belki de 100 yıla yakın bir döneme ışık tutan önemli bir yazma eser olduğunu söylemek mümkündür.

Ali Ufki ayrıca "Sarayı Enderun" isimli kitabında Topkapı Sarayı içerisinde müzik icra edilen mekânı *meşkhane* olarak isimlendiren ilk kişidir. Çağdaşı Evliya Çelebi de

seyahatnamesinde saray içerisinde özellikle içoğlanların yetiştirildiğinden ve onlara Seferli Odası'nda müzik eğitimi verildiğinden bahsetmektedir (Çelebi, 1983: 245).

Karlofça Anlaşmasının imzalandığı dönemin padişahı II. Mustafa'nın (1695-1703) da Hafız Hüseyin Tolan, Hafız Hüseyin Sebilci, Dede Efendi ve özellikle Ali Şirugani Dede tarafından bestelenerek, günümüze ulaşmış şiirleri bulunmaktadır. Aşağıda *İkbâli* mahlasını kullanan II. Mustafa'nın Nevrûz makamında ve ilahi formunda bestelenen güftesi görülmektedir.

Şermsâr etme Hudâ'yâ rûz-i mahşerde beni
Hürmetin Hâtem'in yandırma dûzahta beni
Mu'terifim ben günâhuma mukırrım cürmüme
Enbiyâ vü mürselîn içre hacil etme beni
Şimdilik *İkbâli'yâ* daldım amîk-ı hayrete
Lutf ile tut destimi yâ Râb düşürme kürbete
Diler isen ko cahîme, diler isen cennete
Enbiyâ vü mürselîn içre hâcil etme beni

Karlofça Anlaşması'nın ardından geçen 12 yıllık "savaşta sükûnet" dönemi, III. Ahmed'in saltanatının ikinci bölümünü kapsamakta ve bu devir tarihçiler tarafından yetiştirilen çığeğe atfen, Lale Devri olarak ifade edilmektedir. Sanat ve sanatçıya verilen desteğin arttığı bu yıllar Osmanlı-Türk Müziği'nin Itri ve Hafız Post'tan sonra tırmanışa geçtiği bir dönemi de simgelemektedir. Ali Ufkî'nin "Mecmua-i Saz ü Söz", Dimitri Kantemir'in "Kitâbü'l İlmil Mûsiki âla Vechil Hurûfat", Kutb-i Nayi Osman Dede'nin "Rab'ı Ta'birat-ı Musiki", Mehmed Esat Efendi'nin "Atrabül'l Âsâr fi Tezkireti Urefâi'l Edvâr" adlı eserleri, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi ve Hafız Post'un Güfte Mecmuası 17. yüzyıl ile 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-Türk Müziği'ndeki bu tırmanışın tespit edilebileceği, dönemin müzik yaşamına ışık tutan önemli teorik ve tarihsel kaynaklardır.

Osmanlı'nın 67. şeyhülislamı Mehmet Esad Efendi'nin Lale Devri Sadrazamı Damat İbrahim Paşa'ya ithaf ettiği ilk müzisyenler tezkiresi "Atrabül'l Âsâr fi Tezkireti Urefâi'l Edvâr" adlı yazma eserde, 17. yüzyılın ikinci yarısı ve 18. yüzyılın ilk çeyreği boyunca adı geçen bestecilerin sayısı 97'dir (I. Ahmed-III. Ahmed). Üstelik bu sayının içerisinde ses ve çalgı icracıları, gayrimüslim besteciler ve müzik teorisyenleri bulunmamaktadır. Bu sebeple 97 sayısı Osmanlı-Türk Müziği'nin 15. yüzyılda sanat ve sanatçıya büyük ilgi ve destek gösteren II. Murad'tan sonra önemli bir tırmanışa geçerek, Arap ve Fars müzik geleneğinden bağımsız olarak varlığını ispat ettiğini göstermektedir. Osmanlı-Türk Müziği konusundaki çalışmaları ile bilinen Sn. Cem Behar'ın konuyla ilgili söylemi aşağıdaki gibidir: "İstanbul merkezli özgün Osmanlı/Türk Musikisinin gerek beste, gerekse icra üslubu açısından daha önceki Arap veya Fars geleneklerinden farklı olduğunu ve Fars benzeri bir müzik geleneğinden gelen bir müzisyenin İstanbul'da yadırgandığını belirten birçok ifade "Atrabül'l 'Âsar"da mevcuttur" (Behar, 2012: 74).

Edebiyat ve sanat açısından bu derece zengin bir dönemin padişahı olan III. Ahmed'in (1703-1730) *Necîb* mahlasıyla şiirler yazdığı bilinmektedir (Erdemir, 1999: 332). Bunlardan birkaçı Tosunzâde, Yusuf Çelebi ve 20. yüzyıl bestekârı Arif Sami Toker tarafından bestelenmiştir.

Lale Devri'nin kazandırdığı ivme ile 1730 yılında III. Ahmed'ten sonra tahta geçen I. Mahmud (1730-1754) 21 peşrev ve 16 saz semaisi günümüze gelmiş olan önemli bir bestekâr ve aynı zamanda *Sebkati* mahlasıyla şiirler yazan bir şairdir (Erdemir, 1999: 414). Bestelediği eserlerin makamlarının pek çoğunun adı "Mecmua-i Saz ü Söz" ve "Kantemir Edvârı"nda geçmektedir. Hicaz, Hisar, Nikriz, Buselik, Eviç, Acem Aşiran, Beyâti, Mahur, Uşşak, Şehnaz, Karcıgar, Muhayyer, Sultanî Irak, Dilkeşhâveran, Âram-ı Dil, Neveser, Nevkeş, Hicaz-i Irak, Şevkâver, Uşşak Muhalif Makamlarında peşrev ve saz semailerini bulunan padişah, sekil 4'te görülen Dertli Uşşak Peşrevi ile ün kazanmıştır (Özpekel, 1999: 618).

Şekil 3. I. Mahmud'un Dertli Uşşak Peşrevi

Osmanlı-Türk Müziği'nde padişah bestekârlar denildiği zaman, belki de ilk akla gelecek şahsiyetlerden biri gerek tanbur ve ney icracılığı, gerek terkip ettiği makamları, gerek besteleri, gerekse müzik teorisi çalışmaları ile III. Selim'dir (1789-1807). Kıvrımlı Hâfız Ahmet Kâmil Efendi, Kemani Âmâ Corci, Musahip Kemani Hızır Ağa, Ortaköylü bestekâr Tanburi İsak'tan yetişmiş olan III. Selim devlet düzeni ve batılılaşma hareketiyle uğraşırken, bir yandan da müzik alanında yeni bir çığır açmıştır. Döneminin ünlü bestekârları Vardakosta Ahmed Ağa, Arif Mehmed Ağa, Abdülhalim Ağa, Sadullah Ağa, Küçük Mehmed Ağa gibi üstatlar ile ortak fasıllar besteleyerek bu geleneği yerleştiren III. Selim'in günümüze 1 ayin, 1 durak, 1 tevşih, 2 ilâhi, 12 peşrev, 11 saz semaisi, 1 kâr, 10 beste, 10 semai ve 204 şarkısının ulaştığı bilinmektedir.

Padişah III. Selim siyasi ve askeri alanda uyguladığı yenilikçilik hareketlerini, yeni makam, terkip ve takımlarında da göstermiştir. Acem Bûselik, Arazbâr Bûselik, Dilnevâz, Evcârâ, Gerdâniye Kürdî, Hicâzeyn, Hüseyinî Zemzeme, Hüzûm-ı Cedîd, İsfahânek, Muhayyer-Sünbûle, Nevâ Bûselik, Nevâ Kürdî, Pesendîde, Rast-ı Cedid, Sûz-i Dilârâ, Şevkefzâ, Şevk-i Dil ve Şevkutarab makamlarını terkip eden III. Selim'in şiirlerinde kullandığı mahlas *İlhâmîdir*.

Kendi makam terkipleriyle birlikte, Kutb-i Nayî Osman Dede'nin torunu Yenikapı Mevlevihânesi Şeyhi Abdülbaki Nasır Dede'ye hazırlattığı müzik teorisi kitabında makam terkiplerinin çoğaltılmasını isteyen, 14 ana makam ve 136 terkip olmak üzere, toplam 150 makamı Nasır Dede'ye tanımlattıran da III. Selim'dir (Tura, 1997: 3). *Sistemci Okul* geleneğinden gelen 12 makam anlayışının ilk defa 14 sayısına ulaştığı ve yine ilk defa edvâr geleneğinden uzaklaşarak, makamların seyir yapılarına göre tarif edildiği bu kitabın içeriğinde, Nasır Dede'nin olduğu kadar yenilikçilik hareketiyle bilinen III. Selim'in de payı büyüktür. Şekil 5'te görülen padişahın kendi terkip ettiği Pesendîde makamında bestelediği saz semaisi meşk silsilesi Tanburi İsak'a dayanan Sn. Alâeddin Yavaşca Koleksiyonundan alınmıştır.

Aksak Semâi **PESENDİDE Saz Semârsi** *Bestekârı*
♩ = 112 **II. Selim Han**

Dr. Alieddin Yucese *Nad: III / 167*

Şekil 4. III. Selim'in Pesendîde Saz Semaisi

Şiirlerinde *Adlî* mahlasını kullanan II. Mahmud (1808-1839), ilga ettiği Yeniçeri ocağı ile birlikte kapanan (1826) Mehterhâne'nin yerine Muzika-yı Hümâyun'u kurmuş, batı müziği eğitimini sarayda resmen başlatmıştır. Böylece gelenekten gelen ve İsmail Dede Efendi, Şakir Ağa, Sadullah Ağa gibi büyük besteciler tarafından izlenen üslupla birlikte, sarayda batı müziğine de yer verilmiştir (Mantran, 2000: 190). Muzika-yı Humâyun'un başına getirilmiş olan İtalyan şef Donizetti, 1827'de II. Mahmud'a ithaf ettiği ilk "Marş-ı Sultanî" bestesini yaparak, batı müziğinin saraydaki yerini resmi olarak belgelenmiştir. Tüm bu icraatlarıyla birlikte, II. Mahmud'un eserlerinde kullandığı üslup, makamsal müziği çok iyi bildiğini ve Osmanlı-Türk Müziği'ni iyi özümlediğini de göstermektedir. Örneğin, Topkapı Sarayı'nın arkasında bulunan Serdab Kasrı'nda padişah II. Mahmud'un emriyle yapılan bir huzur faslına 20. yüzyılın ünlü müzikoloğu Rauf Yekta aktarmaktadır. Ocak 1834'te padişah huzurunda yapılan küme faslına hanende olarak, Dede Efendi, Dellâlzade İsmail Ağa, Şakir Ağa, Çilingirzâde Ahmed Ağa, Suyolcu Salih Efendi, Kömürçüzâde Hafız Efendi, Basmacı Abdi Efendi, sazende olarak ise Said Efendi (neyzen), Rıza Efendi (kemani), Mustafa Ağa, Ali Ağa (kemanî), Numan Ağa, Zeki Mehmed Ağa, Keçi Arif Ağa ve Necib Ağa (tanbûrî) katılmışlardır. Dönemin çok değerli bestekâr, icracı, hanende ve sazendeleri olan bu müzisyenlerin katıldığı Ferahfezâ Fashı sonunda II. Mahmud'un Dede'ye takmış olduğu *murassâ nişan-ı iftihâr* dahi, padişahın Osmanlı-Türk Müziği'ne verdiği değeri kanıtlar niteliktedir (Yekta, 2000: 172-178).

Udi Ali Salahi Bey, Hüseyin Saadetin Arel, Şikarizâde Ahmed Efendi, Münir Nurettin Selçuk, Ali Şirugani Dede gibi bestekârlar tarafından *Adlî* mahlasıyla yazdığı şiirleri bestelenen II. Mahmud'un elimize ulaşmış 26 eserinden 23'ü şarkı formundadır (Erdemir, 1999: 31). Şekil 6'da bu şarkılardan biri Bekir Sıtkı Sezgin'in el yazısından görülmektedir.

HÜZZAM ŞARKI

Usûlü: Şarkı Devr-i revânî "Güller açıldı geldi yaz... " II. Sultan Mahmud

♩=72

Gül ter a çıl
di gel di yaz
Bül bül ler ol du nağ
me saz ah Dil bes te
ler ey ler ni yâz
Gül zâ ra gel
ey ser vi naz ah Gül gon
ca sîn a çıl bi
raz

Şekil 5. II. Mahmud'un Hüzam Şarkısı: Güller açıldı, geldi yaz

II. Mahmud'un büyük oğlu Abdülmecid (1839-1861) Osmanlı-Türk Müziği'nden çok, batı nağmelerine ilgi duyan, Avrupa'dan icracı ve bestecileri davet eden, batılı pek çok müzik formunun saraya ve bu vesile ile İstanbul'un batılı anlayışla kurulmuş olan yeni icra mekanlarına girmesini sağlayan bir padişah'tır. Donizetti Paşa'nın "Mecidiye Marşı"nın, saraya davet edilen Franz Liszt tarafından padişaha çalındığı performans 1847'de ilk piyano resitali olarak kayıtlara geçmiştir. Donizetti Paşa, Abdülmecid'in isteği üzerine, saray kadınlarından oluşan 80 kişilik bir orkestra kurmuş, özel gün ve eğlencelerde bu orkestra da görev almıştır. Örneğin Abdülmecid devrinin son yıllında (Vahdeddin'in doğumunda-1861) mabeyn bando takımının bahçede, harem takımının ise bahçe kapısı paravana arkasında münavebe ile çaldıkları saray ve harem hayatının yakın tanıklarından Leyla Saz (1845-1936) tarafından bildirilmektedir (Gazimihal, 1955: 51). Tüm bu gelişmelere rağmen, Osmanlı-Türk Müziği'ne ilgisi olmasa dahi, Abdülmecid müzik tarihinde şarkı formuna önemli bir ivme kazandıran Hacı Ârif Bey gibi bestekârları himaye ve küçük yaşta saraya girmelerine öncülük etmiştir.

Şair, ressam, bestekâr ve neyzen Abdülaziz'in (1861-1876), hem Osmanlı-Türk Müziği, hem de batı müziği formlarında eserler verdiği bilinmektedir. Osmanlı-Türk Müziği ile olduğu kadar, batı müziğiyle de ilgili olduğu tespit edilen Abdülaziz, savaş dışında batıya giden ilk padişah olma titrine sahiptir. Fransa, İngiltere, Prusya ve Avusturya'yı ziyaret eden padişahın, bu gezi sırasında "Crystal Palace"ta verilen konserde "La Gondolle Barcarolle" adlı eserinin çalındığı, İngiltere'de yayınlanan Pall Mall isimli ünlü bir gazetede haber olarak yayınlanmıştır (Toker, 2012: 166). Ayrıca Emre Aracı da Abdülaziz'in batı müziğine yönelik eserleri arasında "Invitation A la Valse", "La Gondolle Barcarolle", "La Harpe Caprice" ve "Polka"nın bulunduğunu bildirmektedir (Aracı, 1998: 29).

Bat müziğine yakınlığıyla birlikte, Beşiktaş Mevlevihanesi Şeyhi Said Dede'nin oğlu Neyzen Yusuf Paşa'dan ney meşk etmiş olan Abdülaziz, piyano ve lavta icracılığıyla da ün kazanmıştır. Günümüze şarkıları ile birlikte, çalgı bestekâr ve icracıları tarafından çok bilinen Hicaz bir sirto bırakan Abdülaziz'in sadece bu eseri bile, bestekârlık gücünü ve Osmanlı-Türk

Müziği ile yakın ilişkisini kanıtlamaya yeterlidir. Şekil 7'de Abdülaziz'in Hicaz Sirtosu görülmektedir.

Şekil 6. Abdülaziz'in Hicaz Sirtosu

Abdülmecid'in oğlu olarak Osmanlı tahtında sadece 3 ay kalan V. Murad (1876) ile ilgili belgelerden çalgı icracısı olduğu tespit edilmektedir. Örneğin, Leyla Saz V. Murad'ın iyi derece piyano ile birlikte flüt ve alaturka kemeçe ile uğraştığını bildirmektedir (Gazimihal, 1939: 145- 146). Ayrıca aşağıdaki güftesinin Hacı Faik Bey tarafından Nihavend makamında ve şarkı formunda bestelendiği bilinmektedir. (1. ve 3. Kıtalar aşağıda görülmektedir.)

Nâmurâdım tâliim âvâredir	Bir gün etmez mi felek bahtın küşâd
Derdime ancak visâlin çâredir	Vuslatınla hâtırım olmaz mı şâd
Zâhmı hicranınla dil sad pâredir	Nâmuradım bermurad et bermurad
Derdime ancak visâlin çâredir	Vuslatınla hâtıram olmaz mı şâd

Abdülmecid'in bir diğer oğlu olan V. Mehmed'in (Reşad) müzikle ilgilendiği ve bir Nihavend peşrevi olduğunu (şekil 8), ayrıca bugün dahi eğitime açık olan ilk Türk Müziği eğitim kurumunun (Dârülelhân-İstanbul Üniversitesi Belediye Konservatuarı) onun döneminde kurulduğunu (1917) belirtmek gerekmektedir

Yine Abdülmecid'in oğlu olan VI. Mehmed'in (Vahdeddin) günümüze 41 şarkısının ulaştığı tespit edilmektedir. Çok iyi bir bestekâr olan ve Türk Müziği'nin çeşitli makamlarında bestelediği eserlerden makam bilgisinin oldukça kuvvetli olduğu anlaşılabilen son padişahın, notası 20. yüzyılın ünlü ney icracısı Halil Can tarafından kaleme alınmış Sûz-i Dil Şarkısı şekil 9'da görülmektedir.

Sultanı Reşad'ın Peşrevi

سلطان رشاد دق پشرووی

Etam Üngör'de bulunan büyük boğ
27 No. defterden (Nehavend Üner'e ait)
Cüneyt ROSAL

Şekil 8. V. Mehmed'in (Reşad) Nihavend Peşrevi

SUZİDİL ŞARKI

MEHMET VAHDETTİN

AĞIR AKSAK

FİKRİ HÜLYASI BÜTÜN SERDE GEZER

HALİL CAN.

FİKRİ HÜLYASI BÜTÜN SERDE GEZER
KENDİSİ ŞİMDİ ALEP NERDE GEZER
GERGİ DİL BEZM-İ SAFASINDAN DÜR
FİKRİ MEFTUNUM O YERLERDE GEZER

11/8/1968
EREN KÖŞ

Şekil 9. VI. Mehmet'in Sûz-i Dil Şarkısı: Fikr-i hülyası bütün serde gezer

SONUÇ

Osmanlı'da padişahların bazen amatör, bazen de profesyonel müzik ilgisi oldukları, müzik meclisleri ve müzik teorisi çalışmalarını himaye ettikleri, kendilerine sunulan tezkireler,

mecmualar ve teorik eserlerinin dönemlerindeki müzik çalışmalarına önemli ivmeler kazandırdığı tespit edilmektedir.

II. Murad bizzat müzisyen olmasa da, şair ve müzik teorisi çalışmalarına yön veren, edebiyat ve müzik meclisleri ile kendinden sonra gelecek dönemlere önemli kapılar açan bir padişah'tır. Anadolu Edvâr geleneği onun müzik teorisi çalışmalarını desteğiyle yerleşmiş, kurduğu edebiyat meclisleri oğlu II. Mehmed'in divan sahibi ilk padişah olmasına vesile olmuştur. II. Bayezid hem bestekâr, hem şair olarak bilinen ve eserleri edvâr kitabında tespit edilen bir padişah'tır. I. Selim, I. Süleyman, III. Murad, I. Ahmed, II. Mustafa, III. Ahmed, III. Selim, II. Mahmud V. Murad, genellikle 18-19 ve 20. yüzyıl bestekârları tarafından şiirleri bestelenen birer şairdirler ve yukarıda da belirtildiği gibi çoğunun divanı bulunmaktadır.

IV. Murad ve I. Mahmud genellikle dönemlerinde en çok kullanılan makamlardan besteledikleri saz eserleriyle tanınmışlardır ve onların yapıtları yine dönemlerine ait yazma eserlerde (Ali Ufki ve Kantemir'in eserleri) müzik yazısıyla tespit edilmiştir.

Osmanlı-Türk Müziği'nin sözlü repertuarının hemen her türüne önemli katkılarda bulunan III. Selim ayin, durak, tevşih, ilâhi gibi dinî müzik formlar, peşrev ve saz semaisi gibi enstrümantal formlar, kâr, beste, semai gibi büyük sözlü formlar ve şarkı formunda pek çok eserler vermiş, makamlar terkiib etmiş ve bu terkiiblerinden yeni eserler bestelemiş önemli bir devlet adamıdır. Bir yandan askerî ve siyasî düzene yenilik hareketleri getirmeye çalışırken, bir yandan da gelenekten gelen 12 makam anlayışından kopuş döneminin padişahı olmuş, farklı bestekârlar tarafından bestelenen ortak fasıl geleneğini başlatmıştır.

III. Selim'den sonra, II. Mahmud, Abdülaziz, V. Murad, V. Mehmed ve VI. Mehmed'in dönemlerinde batılılaşma hareketlerine uyum sağladıkları ve batı müziği eserlerinin dışında genellikle şarkı formunu kullandıkları görülmektedir.

Bu çalışmada bahsedilen bestekâr padişahların eserleri incelendiğinde, hemen hepsinin Osmanlı-Türk Müziği'ni, form, usul ve makamlarını oldukça iyi özümlediği anlaşılmaktadır. Kendi bestekârlıklarıyla beraber, onlara yazılan ve ithaf edilen eserler, zaman zaman dönemin repertuarına, zaman zaman tarihsel ve kültürel yapısına ve icra mekânlarına göndermeler yapmakta, ışık tutmaktadır. Bu veriler bağlamında, bizzat şair-bestekâr olan ya da müzik alanına meclisleri ve hamilikleriyle yön veren padişahların müzikteki izlerini Osmanlı'nın yüzlerce yıllık tarihi içerisinde hiç kopmadan takip etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ARACI, Emre (1998). "Londra Cyrstal Palace'da Sultan Abdülaziz Onuruna Verilen Konser", *Toplumsal Tarih*, S. 29, 49.
- BAYRAM, Yavuz (2008). *Amasya'ya Vâli Osmanlı'ya Pâdişâh Bir Şâir Adli Sultân İkinci Bâyezîd Hân-ı Velî, Hayatı, Şahsiyeti, Şâirliği, Divanının Tenkitli Metni*, Amasya: Amasya Valiliği.
- BEHAR, Cem (2012). *Şeyhülislamın Müziği*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- ERDEMİR, Avni (1999). *Anadolu Sahası Musikişinası Divan Şairleri*, Ankara: Türk Sanatı ve Eğitimi Vakfı Yayınları.
- ELÇİN, Şükrü (1975). *Ali Ufki-Mecmua-i Saz ü Söz*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERGÜN, Saadettin Nüzhet (1942). *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, C.1.
- CEVHER, Hakan (2003). *Hâzâ Mecmuâ-i Saz ü Söz*, İzmir.
- ÇELEBİ, Evliya (1983). *Seyehatnâme*, çev. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DOĞRUSÖZ, Nilgün (2012). *Yusuf Kırşehirli'nin Müzik Teorisi*, Kırşehir Valiliği Yayınları.
- İSEN, Mustafa (1998). *Tezkireden Biyografiye*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- İSEN, Mustafa, BİLKAN, Ali Fuat (1997). *Sultan Şairler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp (1955). *Askeri Muzikalar Tarihi*, İstanbul: Maarif Basımevi.
- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp (1939). *Türkiye Avrupa Musiki Münasebetleri*, İstanbul: Numune Matbaası.
- KANTEMİR, Dimitri (2001). *Kitâbu'l İlmî'l-Mûsikî 'alâ Vechi'l-Hurûfât*, Yayıncı Hazırlayan: Yalçın Tura, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KILIÇ, Atabey (1993). "Fatih Devri Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.14/1, s. 85-92.
- KUT, Günay (2014). "Payitaht İstanbul'un Sultan Şairleri (Seyf Ve'l Kalem Sahipleri)" *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S.9, s. 161-178.
- MANTRAN, Robert (2000). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, çev. Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları.
- ÖZCAN, Nuri (1996). "Osmanlılarda Musiki", *Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih-Medeniyet Kültür*, İstanbul: İz Yayıncılık, C.3.
- ÖZPEKEL, Osman Nuri (1999). "Şair ve Bestekâr Osmanlı Padişahları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 607-627.

TOKER, Hikmet (2012). "Sultan Abdülaziz'in Müzisyen Kişiliğiyle İlgili İngiltere'de Yayınlanmış Bir Makale Sultan and His Music", *Milli Saraylar*, S. 10, s. 165-171.

TURA, Yalçın (1997). *Abdülbaki Nasır Dede ve Tehkik ü Tahkik*, İstanbul: Pan Yayınları.

USLU, RECEP (2002). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Müzik Teorisi Eserleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.12, s. 443-448.

ÜNAL, Mehmet, PEKAŞ, Mehmet (2013). Latifi Tezkiresinde Osmanlı Saray Hayatı ve Sultan Şairlerin Tasviri", *International Burch University Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (21)*, <http://eprints.ibu.edu.ba/2233/>.

YEKTA, Rauf (2000). *Esâtiz-i Elhân*, İstanbul: Pan Yayıncılık.

Nota Arşivi

Gözde Çolakoğlu Sarı, Kişisel Arşiv

www.devletkorosu.com, Nota Arşivi